

Introducing and Studying Graffiti of Baba-Afzal Kashani Tomb

By: Zahra Rashednia

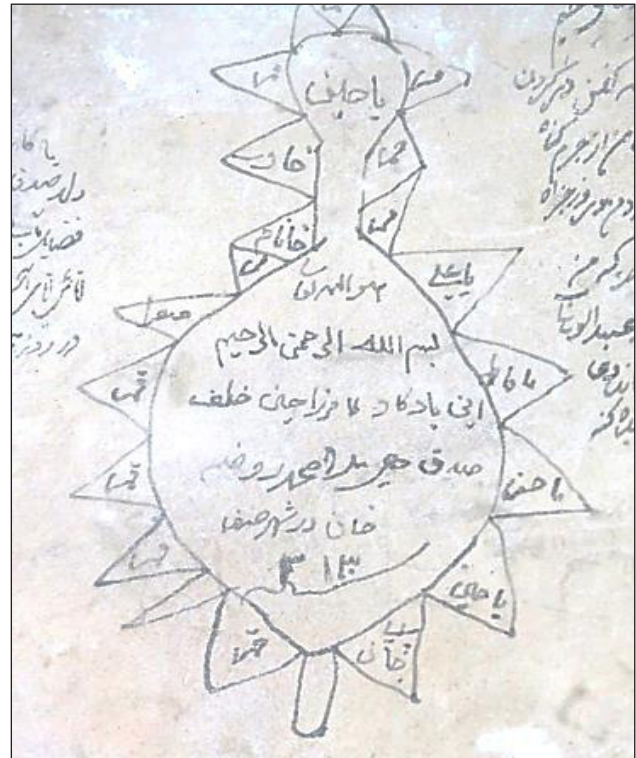
Archeology (Islamic era) PH.D candidate of Isfahan Art University

Bahareh Taghavi Nezhad

Faculty Member of Isfahan art University

Abstract

Baba-Afzal Kashani tomb is located in the highest point of Margh village western end in Kashan is among Iranian tombs of Mogul era with some attachments of later periods decorated with tile and carved plaster. Baba-Afzal was one of the distinguished philosophers, poets and scientists in second half of 6th century and first half of 7th century. A plaster molded altar and a precious inlaid box on his tombstone as well as several writings are the important traits of his tomb. A large number of its graffiti have been destroyed. The purpose of this research is answering this question: "what is the content of Baba-Afzal Kashani tomb graffiti?" Here I intend to investigate these writings considering their content and language at the aim of recording them. These writing, mostly found at the western side of the tomb today, are exposed to the danger of destruction and a small number of them has been preserved. Therefore, after studying all investigated samples, just a limited number of them whose content, date and handwriting were intact and readable were selected and their photos and content were included in this paper due to their multiplicity (54 samples) and space limitation of this paper. Rest of them has been just named here. The applied methodology was historical-descriptive conducted based on some field studies and written references. The results show that there are some writings with historical, religious, literal, blessing and advising content in Persian. The names of some famous poets such as Saadi, Hafez and Abu-Sa'id Abul-Khayr as well as Arabic traditions, narrations and poems can be seen. The handwritings are mostly Thulth. A number of them describe an incident or pilgrimage trip to Baba-Afzal tomb and only in one of them a picture can be seen. Considering the names, titles, family relations and dates used by the writers of the graffiti, it can be perceived that most visitors of this well-known gnostic were from Kashan and the villages around Margh village such as: Joshaghan, Niasar, Kamo, Bidgol, Vorkan, Ghamsar and Naragh and the names belong to Borujerd, Khoi and Tabriz cities and Mazandaran province. Merchant, grocer, eulogist, preacher, tragedian of passion plays and tiler were among the jobs mentioned in graffiti. Some names such as Abd Al-Azim Joshaghani, Nasrollah the

Picture: One of Baba Afzal Kashani tomb's graffiti with such content: "A graffiti dated 1130AH"

son of Sedgh Agha Esmail Agha Kazem, Seyed Mohamad-Taghi Attar Neishabouri were written several times. The dates are between 1130-1311AH which shows most visits occurred in 13th century (1208-1299AH), Rabi' Al-Thani (repeated 6 times), Rajab (repeated 3 times) and Jumada Al-Awwal, Jumada Al-Thani, Rabi' Al- Awwal (each repeated twice).

Keywords: *Baba Afzal Kashani, Margh village, Tomb, Graffiti, Content.*

معرفی و مطالعه یادگارنوشته‌های آرامگاه بابا افضل کاشانی

زهرا راشدنیا

دانشجوی دکتری باستان‌شناسی (دوران اسلامی) دانشگاه هنر اصفهان
z.rashednia@yahoo.com

بهاره تقوی‌نژاد

استادیار گروه صنایع دستی و عضو هیأت علمی دانشگاه هنر اصفهان
b.taghavinezhad@iui.ac.ir

تاریخ دریافت: ۹۷/۰۳/۰۹

تاریخ پذیرش: ۹۷/۰۶/۱۱

چکیده

آرامگاه بابا افضل کاشانی، که از حکما، شاعران و دانشمندان برجسته نیمه دوم سده ششم و نیمه نخست سده هفتم هجری به شمار می‌رود، در بلندترین نقطه منتهی‌الیه غرب روستای مرق شهرستان کاشان قرار دارد و از جمله بناهای آرامگاهی ایران در دوره مغول است که الحاقاتی از دوره‌های بعدی دارد و با تزئیناتی از جمله کاشی‌کاری و گچبری آراسته شده است. در فضای داخلی مقبره یادگارنوشته‌های متعددی وجود دارد که نشان از قداست و احترام به مقام این حکیم دارد. اما متأسفانه بخش عظیمی از آن‌ها تخریب شده است. این مقاله، در پی پاسخگویی به این سؤال است: مضامین یادگارنوشته‌های آرامگاه بابا افضل کاشانی چه هستند؟ لذا هدف پژوهش حاضر این است که بر پایه مطالعه میدانی و با استناد به منابع مکتوب، یادگارنوشته‌های بقعه مذکور را مستندنگاری کرده و به روش تاریخی - توصیفی مطالعه کند. با توجه به نتایج حاصل شده درمی‌یابیم که در نمونه‌های برجای‌مانده مضامین مذهبی و ادبی و تاریخی، به ترتیب فراوانی بیش‌تری دارند. این مضامین در قالب شعر و نثر و عبارات فارسی و عربی گنجد است.

واژه‌های کلیدی

بقعه بابا افضل کاشانی، روستای مرق، یادگارنوشته، مضامین.

پیشگفتار

بابا افضل کاشانی در بالندگی و گسترش حکمت و ادبیات و عرفان در تاریخ و فرهنگ اسلامی و ایرانی نقش بسزایی داشته و آثار فراوانی را به جامعه علم و ادب تقدیم کرده است. گرایش او به بینش و سلوک عرفانی، علاوه بر رباعی‌های وی، به پاره‌ای از رسائل او نیز رنگی صوفیانه بخشیده است. آرامگاه این حکیم در روستای مرق کاشان از دیرباز زیارتگاه عوام و خواص بوده است. از مصداق‌های اهمیت آرامگاه مذکور، محراب گچبری، صندوق نفیس منبت‌کاری‌شده روی قبر و یادگارنوشته‌های متعدد است. در این مقاله با هدف ثبت یادگارنوشته‌های بقعه مذکور، به گونه‌شناسی این دست‌نوشته‌ها از حیث مضامین و زبان نوشتاری پرداخته ایم. این در حالی است که معماری و تزئینات این آرامگاه نیز می‌تواند در مقاله‌هایی جداگانه مورد بررسی قرار گیرد. یادگارنوشته‌ها که امروزه عمدتاً در ضلع غربی آرامگاه قابل مشاهده است، در معرض تخریب است و امروزه تعداد اندکی از آنها حفظ شده است. لذا پس از خوانش کلیه نمونه‌های مطالعه‌شده، به دلیل حجم نمونه‌ها (پنجاه و چهار نمونه) و محدودیت صفحات، تعدادی از یادگارنوشته‌ها را که از نظر مضمون، تاریخ، خط، و... دارای ویژگی‌های شاخصی همانند خوانا بودن، تاریخ‌دار بودن و آسیب‌دیدگی کمتر بودند، انتخاب کرده ایم و در این مقاله تصاویر و متن‌شان آمده است و بقیه نیز از منظر آمار مورد توجه قرار گرفته‌اند. روش تحقیق این جستار تاریخی - توصیفی است که بر اساس پژوهشی میدانی و با استفاده از منابع مکتوب به انجام رسیده است.

پیشینه تحقیق

مقوله یادگارنویسی در بناهای تاریخی که معمولاً در بخش‌های خاصی از بنا مانند ازاره دیوارها مشاهده می‌شود، در منابع مختلفی مورد بررسی قرار گرفته و بدان‌ها توجه شده است. مقالات سهم عمده‌ای در این زمینه دارند. از قدیم‌ترین منابعی که به یادگارنوشته‌ها پرداخته می‌توان به سفرنامه‌الاشارات الی معرفه الزیارات اثر ابوالحسن علی بن ابوبکر هروی، مربوط به نیمه دوم سده ششم هجری اشاره کرد. وی در این برهه زمانی به شهرهای مختلفی سفر کرده و یادگارنوشته‌هایی را در بناهای گوناگون در اثر خود ذکر کرده است (ابوالحسن هروی، ۱۴۲۳). صالحی کاخکی (۱۳۷۸ و ۱۳۷۹) در دو مقاله تحت عنوان «یادگاری‌های گنبدخانه تربت شیخ جام» و «یادگاری‌های گنبدخانه مزار مولانا زین‌الدین ابوبکر تایبادی» به معرفی، مطالعه و بازخوانی یادگارنوشته‌های این دو بنا پرداخته است. یادگارنوشته‌های «مدرسه غیاثیه خرگرد خواف» مورد توجه خسروجردی و محمدی (۱۳۸۱)

قرار گرفته است. شاه‌مندی و شهیدانی (۱۳۹۱) در مقاله خود، بررسی و تحلیل یادگارنوشته‌های بقعه پیر بکران اصفهان، از دوره ایلخانی تا عصر قاجار را، مورد مطالعه قرار داده‌اند. سعیدی انارکی و ملک‌پور شهرکی (۱۳۹۵) نیز ضمن معرفی یادگارنوشته‌های مسجد جامع اصفهان، سعی کرده‌اند اطلاعات اجتماعی، اقتصادی، مذهبی و ادبی این یادگارنوشته‌ها را استخراج کنند.

کتاب‌ها و مقالات بسیاری در مورد زندگی‌نامه و تألیفات بابا افضل کاشانی نوشته شده است. در این آثار در کنار زندگی‌نامه او از نظرات و باورهای فلسفی و عرفانی، از تألیفات و تصنیفات وی نیز یاد شده است. از جمله این آثار می‌توان به مقاله عباس زریاب خوبی در دانشنامه جهان اسلام (۱۳۸۰)، بیدار (۱۳۶۱)، چیتیک (۱۳۷۹) و... اشاره کرد. برخی مأخذ نیز به‌اختصار و گذرا به تزئینات بقعه وی نیز توجه کرده‌اند، از جمله نیکوهمت (۱۳۵۷)، تکمیل همایون (۱۳۷۳)، قرایی و (۱۳۸۰). بعضی منابع دیگر تنها به معماری و تزئینات این بنا پرداخته‌اند. به عنوان مثال حسن نراقی (۱۳۷۴) در کتاب آثار تاریخی شهرستان‌های کاشان و نطنز به صورت کامل‌تری نسبت به سایر پژوهشگران، به معرفی بقعه بابا افضل و تزئینات آن پرداخته است. مؤلفان کتابهای فهرست بناهای تاریخی و اماکن باستانی ایران (۱۳۴۹)، معماری اسلامی ایران در دوره ایلخانان (۱۳۶۵)، دائرةالمعارف بناهای آرامگاهی (۱۳۷۶) و گنجنامه (۱۳۸۹) نیز به‌اختصار به معرفی بقعه و تزئینات مختلف آن پرداخته‌اند. علیرغم مقالات و کتاب‌هایی که درباره زندگی‌نامه و آثار و بقعه بابا افضل کاشانی به رشته تحریر درآمده، در زمینه یادگارنوشته‌های این بقعه، تاکنون پژوهش مستقلی صورت نگرفته و این مسئله ضرورت پرداختن به این موضوع را یادآوری می‌کند.

۱. نگاهی گذرا به شخصیت و آثار بابا افضل کاشانی

خواجه حکیم افضل‌الدین محمد بن حسن بن حسین بن محمد مرقی کاشانی معروف به «بابا افضل» از دانشمندان، حکما و عرفای قرن هفتم هجری است که سال تولد او را ۵۸۲ یا ۵۹۲ هجری نوشته‌اند. البته در تاریخ وفات او اختلاف نظر است و چندین تاریخ مختلف را برای وفات وی در نظر گرفته‌اند که از آن جمله می‌توان به سال‌های ۷۰۵ و ۷۰۷ ق (نیکوهمت، ۱۳۵۷: ۵۳)، سال ۶۱۰ ق (زریاب خوبی، ۱۳۸۰: ۱۳) و تاریخی بین این دو تاریخ یعنی ۶۶۷ ق (تکمیل همایون، ۱۳۷۲: ۱۰۶) اشاره کرد. «وی به‌ویژه به سبب داشتن آثار فلسفی و نیز سروده‌هایش، در ایران آوازه‌ای بلند دارد، با این همه، شرح زندگانی وی چندان آشکار نیست. نام او ظاهراً نخستین بار در برخی آثار خواجه نصیرالدین طوسی آمده که

ترجمه سیزده فصل ادریس)، چهار عنوان، و مطالب الهیة سبعة (بیدار، ۱۳۶۱: ۸۷۹-۸۷۸).

۲. معماری و تزئینات مقبره بابا افضل کاشانی

آرامگاه بابا افضل در بلندترین نقطه روستای مَرَقِ شهرستان کاشان قرار دارد (تصویر ۱). این روستا از غرب به روستای قالهر، از شمال به بیلاق روستای اسحاق آباد و صحرای نسلج، از جنوب به روستاهای ویدوج، ازوار، ویدجا، و از طرف شرق با دوازده کیلومتر فاصله به مزرعه خنچه در مسیر کاشان محدود می‌شود (جعفری، ۱۳۷۹: ۱۱۹۲). اصل بنای این بقعه را که مشتمل بر صحن وسیع، حرم چهارضلعی، ایوانی با ستون‌های چوبی، و گنبد کاشیکاری هرمی شکل (گنبد رک) دوازده ترک است، متعلق به دوران مغول (قرن هشتم هجری) می‌دانند که در دوره‌های بعد، به‌ویژه دوره صفویه الحاقاتی بدان اضافه شده است (نقشه‌های ۱-۳) (مشکوتی، ۱۳۴۹: ۶۸). آرامگاه بابا افضل به شماره ۳۷۳ در فهرست آثار ملی ایران ثبت شده است.

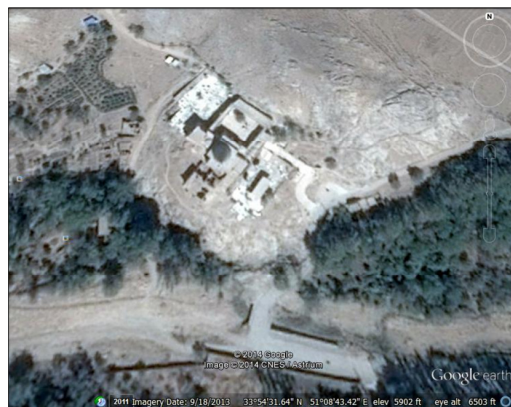
خود را شاگرد یکی از شاگردان بابا، یعنی کمال‌الدین محمد حاسب ریاضی‌دان دانسته است» (قرایی‌گرگانی، ۱۳۸۰: ۷۳۵). خواجه نصیرالدین طوسی همچنین یک دوبیتی در وصف بابا افضل سروده است:

گر عرض دهد سپهر اعلا فضل فضلا و فضل افضل
از هر ملکی به جای تسبیح آواز آید که افضل افضل
(هدایت، ۱۳۸۲: ۳۵۸).

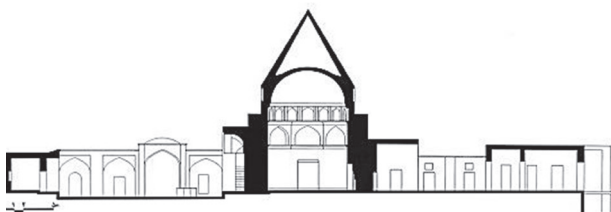
بابا افضل علاوه بر رباعیات، تألیفات و تصنیفات زیادی به نظم و نثر و به زبان‌های فارسی و عربی دارد. وی اندیشه‌های فلسفی و آراء حکمی و اخلاقی و اجتماعی خود را با زبان و اطلاعاتی نو در رساله‌های متعددی به نگارش درآورده است که مجموع آن نزدیک به بیست کتاب و رساله است. این آثار بیانگر مطالعات وسیع او در آثار متقدمان مخصوصاً حکما و اندیشمندان اسلامی و نوافلاطون است و جنبه‌هایی از استقلال فکری و نوآوری‌های علمی او را نیز نشان می‌دهد. مهم‌ترین این آثار عبارتند از: جاودان‌نامه، مدارج الکمال الی معارج الوصال (گشایش‌نامه)، انجام‌نامه، رساله عرض (عرض‌نامه)، ساز و پیرایه شاهان، رساله ینبوع الحیاء (یا

نقشه ۱. پلان آرامگاه بابا افضل کاشانی (مأخذ: www.arthut.ir).

تصویر ۱. موقعیت آرامگاه بابا افضل کاشانی در عکس هوایی (مأخذ: Google Earth ۲۰۱۳).

نقشه ۳. برش عمودی ب - ب آرامگاه بابا افضل کاشانی (مأخذ: www.arthut.ir).

نقشه ۲. برش عمودی الف - الف آرامگاه بابا افضل کاشانی (مأخذ: www.arthut.ir).

تصویر ۳. تزیینات گچبری فضای داخلی آرامگاه بابا افضل کاشانی (عکس از: نویسندگان).

تصویر ۴. تزیینات نقاشی روی گچ سردر ورودی آرامگاه بابا افضل کاشانی (عکس از: نویسندگان).

تصویر ۵. گنبد رک آرامگاه بابا افضل کاشانی (عکس از: نویسندگان).

در داخل این بقعه دو قبر قابل رؤیت است؛ یکی قبر بابا افضل، در سمت راست محراب و دیگری قبری که به یکی از سلاطین زنگبار نسبت داده شده و در سمت چپ محراب قرار دارد. نقل است که این پادشاه در ایام سیر و جهانگردی بابا افضل مجذوب او شده و از سلطنت کناره‌گیری کرده و همه عمر در خدمت وی بوده تا این که در آن جا درگذشته و در جوار او مدفون شده است (نراقی، ۱۳۷۴: ۲۵۲-۲۵۳). بر روی قبر بابا افضل صندوق چوبی منبت کاری شده زیبا و ظریفی قرار دارد که با تکنیک گره‌چینی (توپر) ساخته شده و دورتادور آن با آیاتی از قرآن (آیه نور و دیگر آیات) به قلم نسخ کنده شده و بر تخته‌های روی صندوق صلوات دوازده امام (صلوات کبیره) و تاریخ «شهر ذیحجه الحرام سنه اثنی عشر و تسعمائه هجریه» (۹۱۲ق) و عبارت «حرره العبد محمود بن حبیب الله» نوشته شده است.

در ضلع جنوبی بقعه در بین دو قبر مذکور، محرابی گچ‌بری به ارتفاع ۲۵۸ سانتی‌متر، عرض ۱۹۸ سانتی‌متر، و عمق ۱۸ سانتی‌متر موجود است که با کتیبه‌ای به قلم ثلث (آیه ۷۸ سوره اسراء) و نقوش گیاهی (اسلیمی و ختایی) و هندسی و هم‌چنین دو کتیبه کوفی بنایی آراسته شده است (تصویر ۲). علاوه بر این در فضای داخل و بیرون مقبره نیز تزیینات گچبری، مقرنس و نقاشی روی گچ با رنگ آبی روی زمینه سفید دیده می‌شود. کاربندی بالای سردر ورودی و دیوارهای جانبی بقعه نیز با نقوش جانوری (طاووس و آهو) در دو سوی قاب تزئینی شکل و نقش گلدانی آراسته شده است (تصاویر ۳ و ۴). هر وجه گنبد رک دوازده‌تک بقعه با کاشی نره به رنگ فیروزه‌ای (در زمینه) و تزیینات گلچین معقلی به شکل لوزی‌های متداخل و متناوب و هم‌چنین کتیبه کوفی بنایی (محمد چهار مرتبه) - که در قابی به شکل ستاره هشت‌پر قرار گرفته - با رنگ‌های سفید و لاجوردی و زرد تزیین شده است (تصویر ۵).

تصویر ۲. محراب گچ‌بری آرامگاه بابا افضل کاشانی (عکس از: نویسندگان).

۳. یادگارنوشته‌های آرامگاه بابا افضل کاشانی

بخش اعظم یادگارنوشته‌های بقعه بابا افضل در زیر لایه‌ای از گچ پنهان است (تصویر ۶ د)، همچنین کمرنگ شدن (تصویر ۶ ب) و تخریب برخی از دست‌نوشته‌ها از خوانایی آن‌ها کاسته است (تصاویر ۶ ج). امروزه به منظور حفظ و حراست از نمونه‌های برجای‌مانده، تعدادی از این یادگارنوشته‌ها با حفاظ شیشه‌ای محافظت می‌شود (تصویر ۶ الف). اکثر یادگارنوشته‌های برجای‌مانده در ضلع غربی بقعه متمرکز است که عمدتاً به قرن سیزدهم هجری تعلق دارد. لذا تقسیم‌بندی انجام‌شده بر اساس مضامین این یادگارنوشته‌ها صورت گرفته که به دو زبان فارسی و عربی در این مکان به چشم می‌خورد.

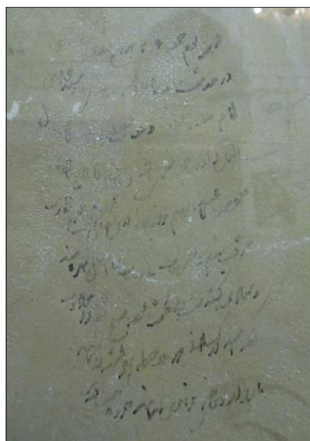
۳-۱. مضمون یادگارنوشته‌ها

مضمون یادگارنوشته‌های این بقعه را می‌توان به دو گروه عام و خاص تقسیم کرد. یادگارنوشته‌های عام شامل نمونه‌هایی

است که صرفاً جهت برجای گذاشتن یادگاری بر این مزار نقش شده است، که ممکن است یک نام و تاریخ یا مضامینی زیبا و اشعاری که بیانگر احساسات مختلف کاتبان است، باشد و تقریباً در اکثر یادگارنویسی‌های بقاع، اماکن مقدس به چشم می‌خورد. اما تعدادی از این دست‌نوشته‌ها مشخصاً در وصف شخصیت و مزار بابا افضل نوشته شده و یا به پاره‌ای از رخدادهای، اتفاقات و وقایع تاریخی اشاره کرده و اطلاع‌رسانی می‌کند که در گروه یادگارنوشته‌های خاص قرار می‌گیرند. البته قابل ذکر است که برخی از یادگارنوشته‌ها هم مضامین عام و هم خاص را در خود دارند.

۳-۱-۱. یادگارنوشته‌های عام

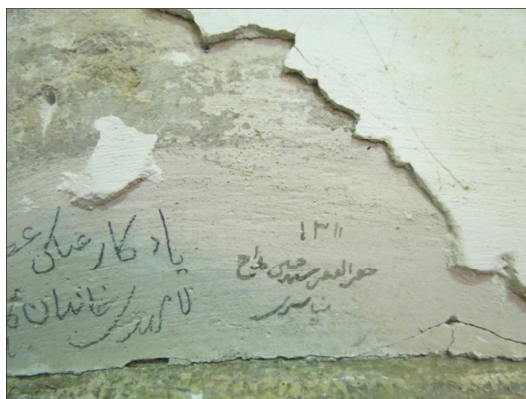
در این قسمت عنوان‌های مضمون یادگارنوشته‌های عام را ذکر کرده و سپس به عنوان نمونه، تصویر یک یا چند نمونه را همراه با متن قرائت‌شده آن‌ها آورده ایم.

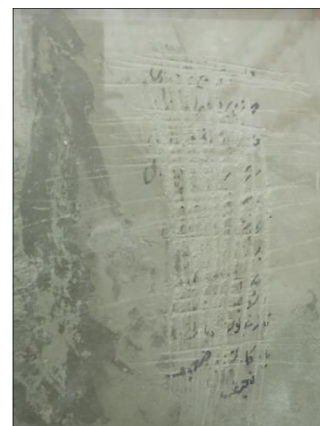
ب

الف

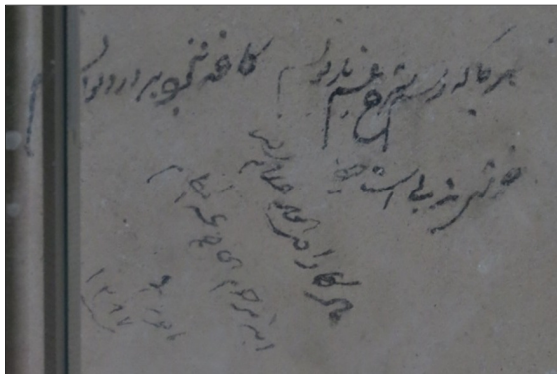

د

ج

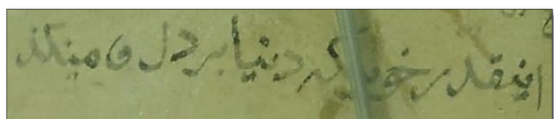
تصویر ۶. نمونه‌هایی از یادگارنوشته‌های آرامگاه بابا افضل کاشانی (عکس‌ها از: نویسندگان)

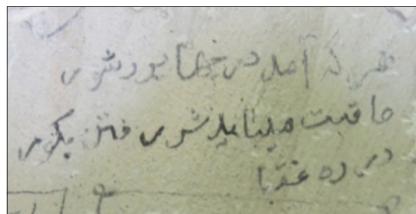
تصویر ۸. نمونه‌ای از یادگارنوشته‌های آرامگاه بابا افضل کاشانی با مضمون نوشتن شرح غم بر دیوار (عکس از: نویسندگان).

ج. بی‌اعتباری و ناپایداری دنیا

اینقدر خونیکه دنیا بر دل ما میکند (تصویر ۹ الف)
 هر که آمد در جهان پر ز شور
 عاقبت میبایدش رفتن بگور
 در ده [...] (تصویر ۹ ب)

الف

ب

تصویر ۹. نمونه‌هایی از یادگارنوشته‌های آرامگاه بابا افضل کاشانی با مضمون بی‌اعتباری و ناپایداری دنیا (عکس از: نویسندگان).

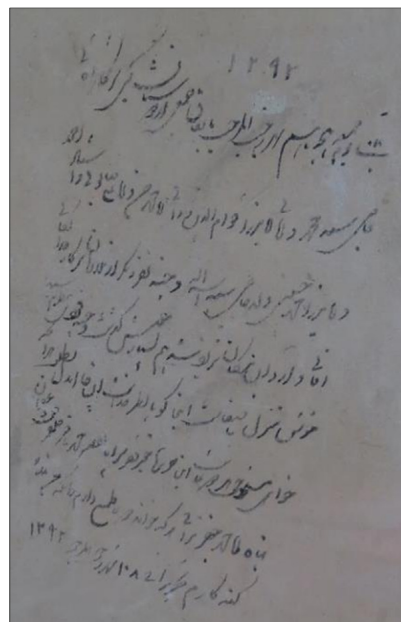
د. عشق به معشوق

بهر دیار که رفتم بهر چمن که رسیدم
 زآبدیده^(۳) نوشتم که یار جای تو خالی
 یادگار حسین ثمر^(۴) بیدگلی
 سنه ۱۲۸۶ (تصویر ۱۰ الف).

الف. تمنا و درخواست دعا

فی یوم جمعه هجدهم شهر رجب المرجب باتفاق جمعی از دوستان [یکی (۴)] سرکار آقای حاجی سید محمد و آقای آقا میرزا قوام‌الدین و آقای آقا محمدحسن و آقا علی صابونی و استاد احمد و آقا میرزا محمدحسین ولد حاجی سید اسدالله و چند نفر دیگر از غلامان سرکار [؟] آقایی وارد این مکان شریف شدیم [،] بسیار خوش گذشت و چند فردی به نظرم رسید [.]

خوش منزل باصفا است اینجا [.] گویا نظر خداست این جا [.] ایدل بطلب هر آنچه خواهی [.] مستوجب هر دعا [کذا] است این [جا]. حررها حقیر فقیر سرایا تقصیر محمد باقر خلف [مرحمت؟] و غفران پناه ملا محمدجعفر نراقی [.] هر که خواند دعا طمع دارم [.] زانکه من بنده گنه‌کارم [.] تحریرا فی شهر رجب المرجب ۱۲۹۲ (تصویر ۷).

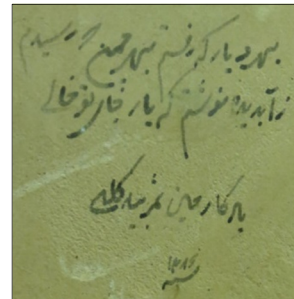
تصویر ۷. نمونه‌ای از یادگارنوشته‌های آرامگاه بابا افضل کاشانی با مضمون تمنا و درخواست دعا (عکس از: نویسندگان).

ب. نوشتن شرح غم بر دیوار

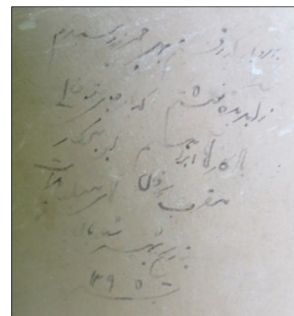
هر جا که رسم شرح غم یار نویسم
 کاغذ نبود بر در او دیوار نویسم
 خوش منزلی است حیف [...]
 یادگار اقل العباد غلام‌رضا
 ابن مرحوم [...] کاظم {عبدالعظیم} (؟)
 [؟] نراقی

۱۲۸۷ (تصویر ۸)

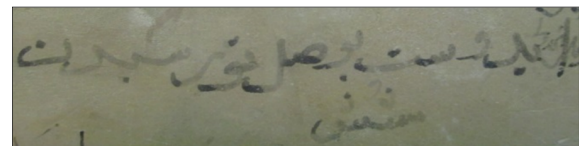
بهر دیار که رفتم بهر چمن که رسیدم
 ز آبدیده^(۳) نوشتم که یار جای تو خالی
 یادگار آقا ابراهیم ابن سرکار مقرب الخاقان ابن سید هدایت
 بتاریخ شهر شعبان سنه ۱۲۹۵
 (تصویر ۱۰ ب).
 ایدوست بوصل تو رسیدن مشکل (تصویر ۱۰ ج).

الف

ب

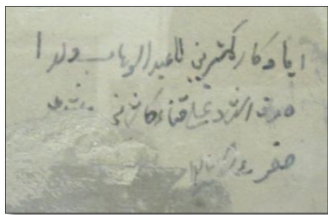
ج

تصویر ۱۰: نمونه‌هایی از یادگار نوشته‌های آرامگاه بابا افضل کاشانی با
 مضمون عشق به معشوق (عکس از: نویسندگان).

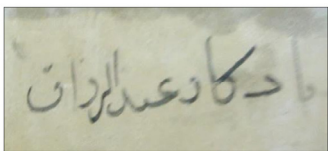
هـ یادگاری

برخی از دست‌نوشته‌ها فقط یادگاری اشخاصی است که بدین
 مکان مراجعه کرده‌اند و حاوی اطلاعات خاصی نیست. این
 اشخاص معمولاً به ذکر نام و نسب و کنیه و یا تاریخ نوشتن
 یادگاری بر دیوار بسنده کرده‌اند.
 یادگار کمترین آقا عبدالوهاب ولد ا
 ... علی قناد کاشانی ... مشهدی (۴)
 صفر ... سنه ۱۲۷۸ (۴) (تصویر ۱۱ الف)
 یادگار عبدالرزاق (تصویر ۱۱ ب)

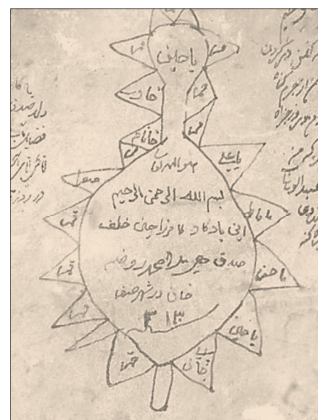
یا حسین
 هو الله تعالی
 بسم الله الرحمن الرحيم
 این یادگاری میرزا حسین خلف
 صدق ... {حاجی} ملا محمد روضه
 خان در شهر صفا
 سنه ۱۱۳۰/۱۳۱۳ {تصویر ۱۱ ج}.
 یادگار رحمت الله خان غفاری سنه ۱۲۹۹ (تصویر ۱۱ د).

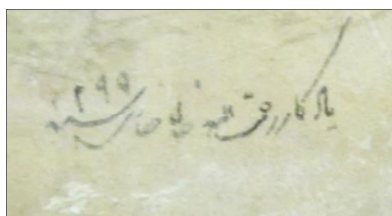
الف

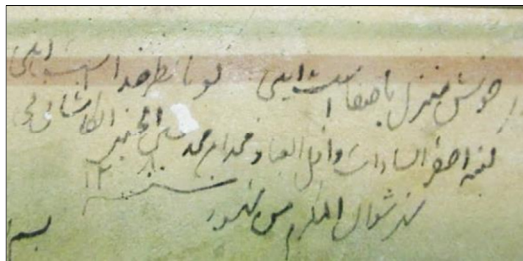
ب

ج

تصویر ۱۱: نمونه‌هایی از یادگار نوشته‌های آرامگاه بابا افضل کاشانی با
 مضمون یادگاری (عکس از: نویسندگان).

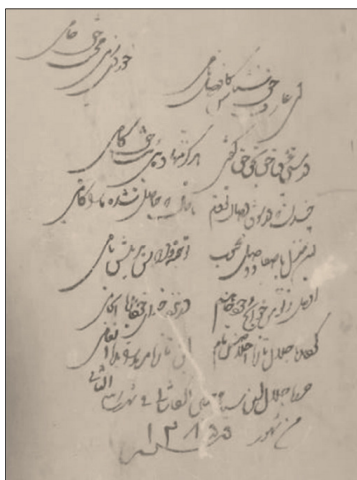

تصویر ۱۲. ب.

تصویر ۱۲. نمونه‌هایی از یادگارنوشته‌های آرامگاه بابا افضل کاشانی با مضمون وصف بنا و مزار بابا افضل (عکس از: نویسندگان).

ب. در وصف مقام بابا افضل و عرض ارادت نویسنده به وی

ای عارف حقشناس کافضل نامی
 خوردی ز می محتسب حق جامی
 در مستی عشق حق بحق حق گفتی
 هرگز ننهاده‌ای بناحق گامی
 چندان که در شوق وصال زده‌ام
 تا حال که حاصل نشده [کذا] ما را کامی
 این منزل باصفا و وصل محبوب
 تو جنه و فردوس برینش نامی
 افضل ز تو من حوائج خود خاهم [کذا]
 در نزد خدای خود بده انجामी
 گردیده جلال ما ز اخلاصش تام
 این تازه مرید را بده انعامی
 حرره جلال ابن سید محمد حسین الکاشانی فی شهر ربیع
 الثانی
 من شهر سنه ۱۲۸۵ (تصویر ۱۳ الف).

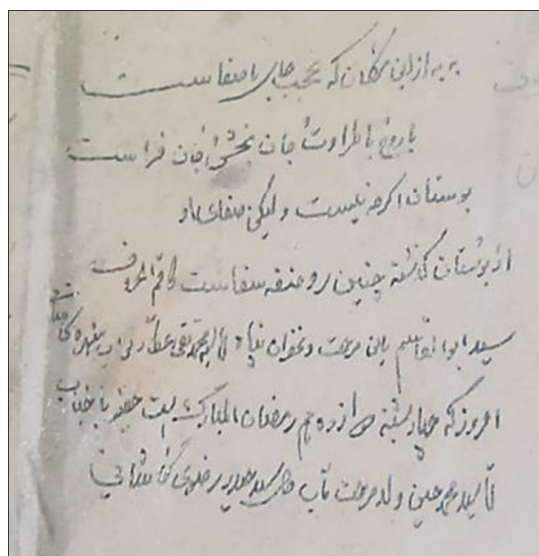
تصویر ۱۳. الف. نمونه اشعار در وصف مقام بابا افضل و عرض ارادت نویسنده به وی (عکس از: نو: ۱۳۱۰)

۳- ۱- ۲. یادگارنوشته‌های خاص

در این بخش نیز مثل یادگارنوشته‌های عام، عنوان مضمون یادگارنوشته‌ها را ذکر کرده و تصویر یک یا چند نمونه را همراه متن قرائت‌شده آن‌ها آورده ایم.

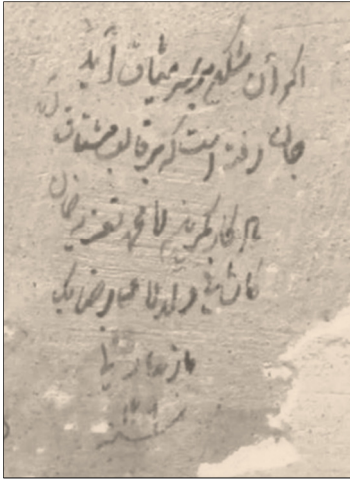
الف. در وصف بنا و مزار بابا افضل

به‌به از این مکان که عجب جای باصفاست
 با رُوح با طراوت و جانبخش و جانفراست
 بوستان اگرچه نیست و لیکن صفای او
 از بوستان گذشته چنین روضه سفاست [صفاست] راقم
 الحروف
 سید ابوالقاسم ابن مرحمت و غفران پناه آقا سید محمد تقی
 عطار نواب شهره کاشانی
 امروز که چهارشنبه دوازدهم رمضان المبارک است حقیر با
 جناب
 آقا سید محمد حسین ولد مرحمت مآب حاجی سید حیدر
 رضوی کاشانی
 (تصویر ۱۲ الف).

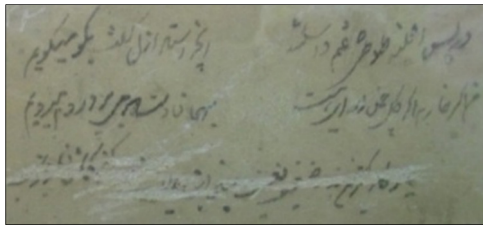
تصویر ۱۲ الف

خوش منزل با صفا است اینجا گویا نظر خداست اینجا
 کتبه احقرالسادات و اقل العباد محمد بن محمد علی
 الحسینی
 الکاشانی فی شهر شوال المکرم من شهر سنه ۱۲۸۰ (تصویر
 ۱۲ ب)

تصویر ۱۴ الف

در پس آینه طوطی صفتم داشته اند
 آنچه استاد ازل گفت بگو می گویم
 من اگر خارم و گر گل چمن آرایی هست
 بهمان دست که می پروردم می رویم
 یادگار کمترین بنده ضعیف نحیف حسین ابن..... [۴۴۴] [از
 اشعار حافظ] (تصویر ۱۴ ب).

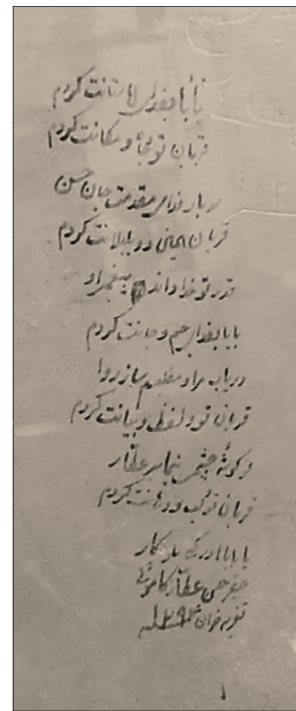

تصویر ۱۴ ب.

كُلِّ شَيْءٍ هَا لِكَ الْآ وَجِهَهُ الْحَكْمُ لِلَّهِ وَالْبِيَهُ تُرْجَعُونَ
 روزی که چرخ بر من مسکین جفا کند
 در زیر خاک بند ز بندم جدا کند
 گر عمر بصد هزار سالم باشد
 آخر شکم زمین قرارم باشد
 شمع بزم آفرینش شاه مردانست و بس
 گر توام [تویی] از جان غلام شاه [مردان غم مخور]
 یادگار اقل الخلائق اسدالله ولد مرحوم مغفور جنت و رضوان
 آرامگاه ...

ابن جنت و رضوان آرامگاه مجتهدالزمانی آقای حاجی ملا
 عبدالباقی رحمه الله عليهم
 و کان ذلک تحریرا فی ۳ شنبه سلخ جمادی السانی [الثانی]
 فی شهر سنه ۱۲۸۹ (تصویر ۱۴ ج)

بابا بقدای آستانت گردم
 قربان تو و جاه و مکانت گردم
 صدبار فدای مقدمت جان حسن
 قربان همین دو بلبانت گردم
 قدر تو خدا داند [او] پیغمبر او
 بابا بقدای جسم و جانت گردم
 دریاب مرا و مطلبم ساز روا
 قربان تو و لفظ و بیانت گردم
 تو گوشه چشمی بنما بر عطار
 قربان تو و لب و دهانت گردم
 یا بابا ادرکنی یادگار
 حقیرحسن عطار کاموئی
 تعزیه خوان سنه ۱۲۹۴ (تصویر ۱۳ ب).

تصویر ۱۳ ب

تصویر ۱۳. نمونه‌هایی از یادگارنوشته‌های آرامگاه بابا افضل
 کاشانی با مضمون وصف مقام بابا افضل و عرض ارادت نویسنده
 به وی (عکس از: نویسندگان).

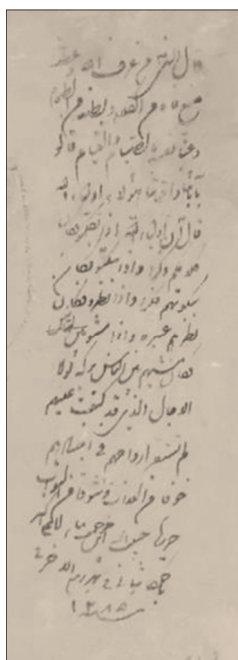
ج. اشعار

اگر آن [عهد] شکن بر سر میثاق آید
 جان رفته است که بر قالب مشتاق آید [از غزلیات سعدی]
 یادگار کمترین آقا محمد تعزیه خوان
 کاشانی ولد آقا علی رضا بک مازندرانی
 سنه ۱۲۹۰... (تصویر ۱۴ الف).

د. احادیث، روایات و اشعار عربی

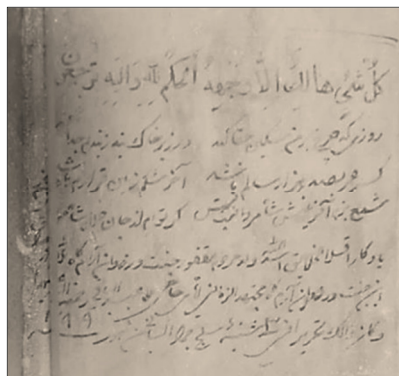
در بعضی دست‌نوشته‌ها که با نام خداوند آغاز می‌شود عباراتی چون بسم الله الرحمن و الرحیم و یا هو در ابتدای متن می‌آید و در بعضی از آنها به نحوی از اسامی باری تعالی استفاده می‌شود که با نام نویسنده یادگاری مرتبط است. تعدادی از یادگاری‌ها آیاتی از قرآن و یا احادیثی از پیامبر اکرم است که در پایان فقط نام کاتب و تاریخ آن درج شده است.

قال النبی ص من عرف الله و عظمته منع فاه من الکلام و بطنه من الطعام و عنا نفسه بالصیام و القیام قالوا بآئنا و امهاتنا [یا رسول الله] هؤلاء اولیاء الله قال إن اولیاء الله اذا تکلّموا فکان کلامکم [کلامهم] ذکراً و اذا سکتوا فکان سکوتهم فکراً و اذا نظروا فکان نظرهم عبرة و اذا مشوا [خط خوردگی و تکرار کلمه] فکان مشیهم بین الناس برکة لولا الاجال الذی (۴) [کذا] قد کتبت علیهم لم تستقر ارواحهم فی أجسادهم خوفاً من العذاب و شوقاً من (۵) الثواب حرره حبیب الله ابن مرحمت پناه آقا علی اکبر تاجر کاشانی فی شهر ربیع الاخر فی سنه ۱۲۸۵ (تصویر ۱۵ الف).

تصویر ۱۵. الف.

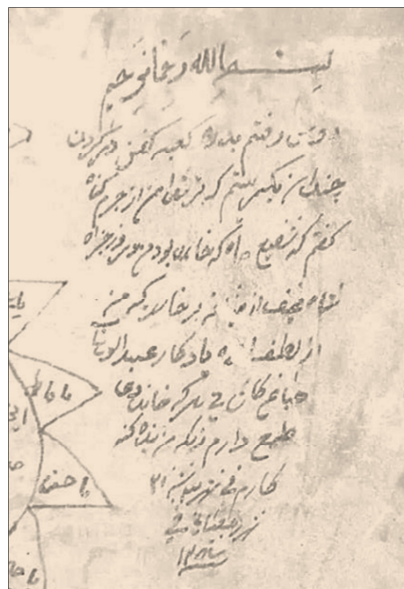
السلام علی اولیاء الله
السلام علی انصار دین الله
السلام علی معادن العلم
و بحور الحلم
السلام علی اقطاب دوائر العارفين

تصویر ۱۴. ج.

بِسْمِ اللَّهِ رَحِمًا رَحِيمًا
دوش رفتم بدر کعبه کفن در گردن
چندان بگریستم که تر شد دامن از جرم گناه
گفتم که شفیع ما که خاهد [کذا] بودن
در روز جزاه [کذا]
شاه نجف از میانه برخاست که من
از لطف اله یادگار عبد الوهاب
صباغ کاشانی هر که خاند [کذا] دعا
طمع دارم ز [ا] نکه من بنده گنه کارم فی شهرسه شنبه [کذا]
۲۱

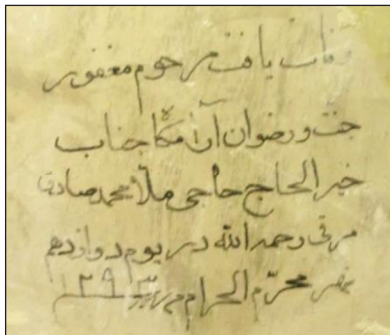
شهر ربیع ثانی فی
سنه ۱۲۸۷ (تصویر ۱۴ د)

تصویر ۱۴. د.

تصویر ۱۴. نمونه‌هایی از یادگارنوشته‌های آرامگاه بابا افضل کاشانی با مضمون اشعار (عکس از: نویسندگان).

شهر محرم الحرام فی شهر سنه ۱۲۹۳ (تصویر ۱۶)

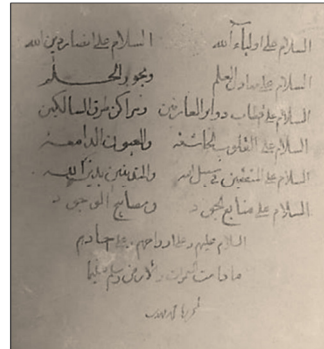

تصویر ۱۶. نمونه‌ای از یادگار نوشته‌های آرامگاه بابا افضل کاشانی با مضمون مشخص کردن آرامگاه متوفی در بقعه (عکس از: نویسندگان).

و. رخداد تاریخی

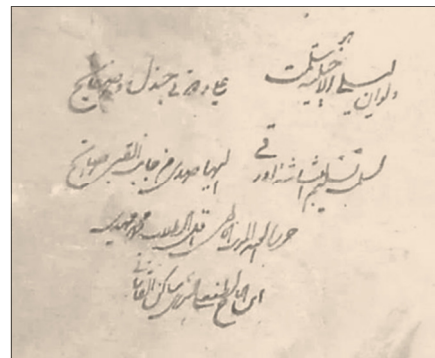
تاریخ تگرگ باریدن در طوس من کلام سید ابوالقاسم ملقب به آقا میرزا سید محمد تقی عطار کاشانی به سال تسعین مأتان خمس معه هزار به شهر طوس مشرف شدم بفصل بهار بیوم هجده شهر جمادی الاولی دو مه تمام گذشته ز عید شاه کبار چنان تگرگ ببارید ز آسمان در طوس که هیچکس نتوانست یافت راه فرار تگرگ را بترازو نهاد بقالی بدون کسر دو سیر آمدیش در مقدار شی؟ شکست سر خلق و گشته شد در خون تمام جامه تن شان بصورت گلنار کبوتران حرم با طیور اطرافی نمانده است یکی زنده بالیقین ز هزار ز باغ سبز چگویم بخاک یکسان شد بریخت جلگی برگ و میوه از اشجار از معاصی مخلوق اساس فسق و فجور است رونق باز آرا گناهکار دیگر؟ و بیگنه بهم سوزند بلی چنین بود آتش صدمه در نیزار زنا و شرب [و] لواط است آشکار و عیان چرا که سنگ نبارد ز آسمان ستار مگر ز فضل و کرم بگذرد حق از این قوم و گرنه وای بر احوال فاسق و فجّار ببخش معصیت سید عادل کاشی را مکن حساب از این فرقه‌اش تو ای غفار در یوم سه شنبه ۱۷ شهر ربیع الثانی فی شهر سنه ۱۲۹۷ (تصویر ۱۷)

و مراکز (۴) طرق السالکین
السلام علی القلوب الخاشعه و العیون الدامعه
السلام علی المتفقین فی سبیل الله و المتدینین بیدین الله
السلام علی منابع الجود و مصابیح الوجود
السلام علیهم و علی ارواحهم و علی اجسادهم
مادامت السموات و الارض و سلم تسلیما
حرره محمد مهدی (تصویر ۱۵ ب)

تصویر ۱۵. ب.

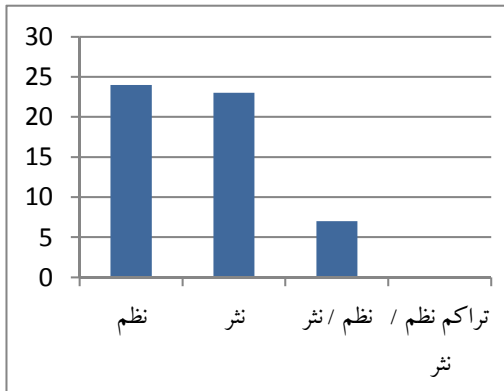
هو
ولو أن لیلی الأخیلیه سلمت
علی ودونی تربه وصفائح
لسلمت تسلیم البشاشه اورقی (۶) [کذا]
إلیها صدی من جانب القبر صائح
[شعری از شعرای عرب به نام نوبه]
حرره العبد المذنب الخاطی اقل الطلاب محمد مهدی
ابن حاج لطفعلی تبریزی ساکن القاشانی (عکس ۱۵ ج)

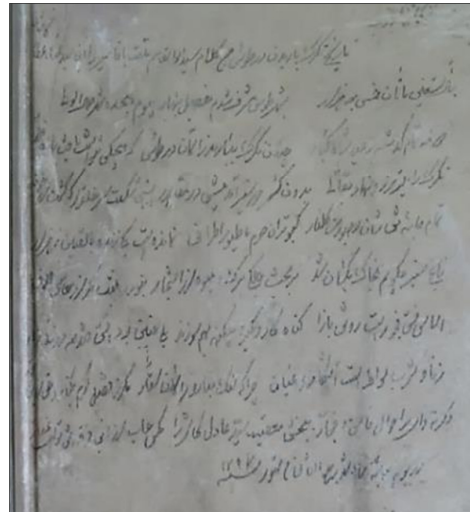
تصویر ۱۵. ج. نمونه‌هایی از یادگار نوشته‌های آرامگاه بابا افضل کاشانی با مضمون احادیث و روایات (عکس از: نویسندگان).

ه. مشخص کردن آرامگاه متوفی در بقعه

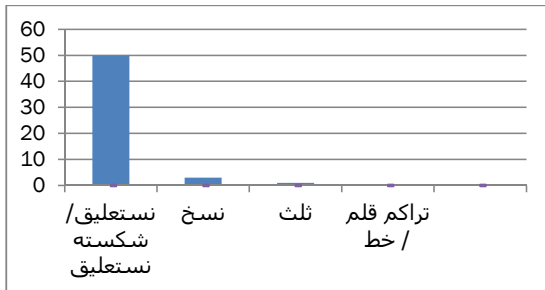
وفات یافت مرحوم مغفور
جنت و رضوان آرامگاه جناب
خیر الحاج حاجی ملا محمد صادق
مرقی رحمه الله در یوم دوازدهم

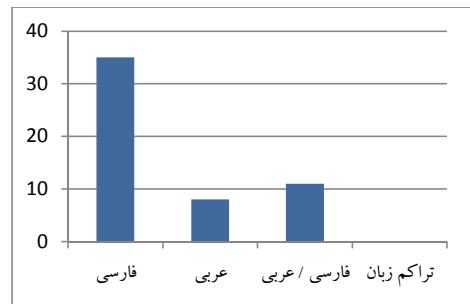
نمودار ۲. تراکم نظم / نثر یادگارنوشته‌های آرامگاه بابا افضل کاشانی (تهیه از: نویسندگان).

تصویر ۱۷: نمونه‌ای از یادگارنوشته‌های آرامگاه بابا افضل کاشانی با مضمون رخداد تاریخی (عکس از: نویسندگان).

نمودار ۳. تراکم قلم/خط یادگارنوشته‌های آرامگاه بابا افضل کاشانی (تهیه از: نویسندگان).

نمودار ۱. تراکم زبانی یادگارنوشته‌های آرامگاه بابا افضل کاشانی (تهیه از: نویسندگان).

ردیف	مضامین	زبان			نظم / نثر	قلم / خط			تعداد کل
		فارسی	عربی	فارسی / عربی		ثلث	نسخ	نستعلیق / شکسته / نستعلیق	
عام	تمنا و درخواست دعا	۱	-	-	-	-	-	۱	۱
	نوشتن شرح غم بر دیوار	۱	-	-	-	-	۱	-	۱
	بی اعتباری و ناپایداری دنیا	۵	-	-	۱	۴	-	۳	۵
	عشق به معشوق	۴	-	-	-	۴	-	۲	۴
خاص	یادگاری	۱۰	-	۴	-	۱۳	-	۱۰	۱۴
	در وصف بنا و مزار بابا افضل	۱	-	۲	-	۳	-	۲	۳
	در وصف مقام بابا افضل و عرض ارادت نویسنده به وی	۳	-	۳	۱	۳	۲	۵	۶
	اشعار	۱۰	-	-	-	۱۰	-	۷	۱۰
	احادیث، روایات و اشعار عربی	-	۸	-	۲	۷	-	۴	۸
	مشخص کردن آرامگاه متوفی در بقعه	-	-	۱	-	۱	-	۱	۱
	رخداد تاریخی	-	-	۱	-	۱	-	۱	۱

جدول ۱. مضامین یادگار نوشته‌های آرامگاه بابا افضل کاشانی (تهیه از: نویسندگان).

نتیجه‌گیری

یادگارنوشته‌های تاریخی سند ماندگاری از تاریخ، فرهنگ، مذهب، اعتقادات و باورها، و شرایط اجتماعی مردم است که پس از سال‌ها اطلاعات مفید و ارزشمندی را می‌توان از آن‌ها استخراج کرد. چه بسا که ماهیت خود بنای تاریخی و اسناد مرتبط با آن فاقد چنین اطلاعاتی باشد. این دست‌نوشته‌های تاریخی معمولاً در بعضی بقاع، برج مقبره‌ها، و... روی دیوار، در، و منبر و محراب به چشم می‌خورد و کمابیش محتوایش متون و عبارات دعایی در طلب آمرزش و استغفار، توصیف شخصیت فرد متوفی و گاه نقل شعرهایی یادگارگونه از خود فرد یا شاعران مشهور است. یادگارنوشته‌های بقعه بابا افضل کاشانی نیز از این قاعده مستثنی نیست. لذا در این مقبره نیز یادگاری‌هایی با مضامین مختلف مذهبی، دعایی، پند و اندرز، و تاریخی وجود دارد که در ذیل به مهم‌ترین آن‌ها اشاره خواهد شد. بر اساس نتایج حاصله بیشتر متون عمدتاً به زبان فارسی و حاوی مضامین مذهبی و ادبی است. شعر سعدی، حافظ، ابوسعید ابوالخیر و همچنین احادیث و روایات و اشعاری به زبان عربی در این یادگارنوشته‌ها دیده می‌شود. در نوشته‌ها بیشتر از قلم ثلث بهره گرفته شده است و تنها یک نمونه یادگاری تصویری مشاهده شد. با استناد به اسامی، نسبت‌ها، القاب و تاریخ‌هایی که نویسندگان در این بقعه از خود برجای گذاشته‌اند می‌توان گفت بیشترین مراجعه‌کنندگان به بقعه این عارف نامدار (علاوه بر بازدیدکنندگان محلی)، از شهر کاشان و شهرستان‌های اطراف روستای مرق از جمله جوشقان، نیاسر، کامو، بیدگل، ورکان، قمصر و نراق بوده‌اند و در چند نمونه نیز نسبت مراجعه‌کنندگان به شهرهای بروجرد، خوی، تبریز و مازندران می‌رسد. از جمله القابی که به شغل افراد دلالت دارد می‌توان به تاجر، عطار، مداح، تعزیه‌خوان، روضه‌خوان و کاشیکار اشاره کرد. برخی از اسامی از جمله عبدالعظیم جوشقانی، نصرالله ولد صدق آقا اسمعیل آقا کاظم، و سید محمدتقی عطار کاشانی، چند بار تکرار شده است. تاریخ‌های یادگارنوشته‌ها در فاصله سال‌های ۱۱۳۰ تا ۱۳۱۱ق بوده که قرن سیزدهم (۱۲۰۸ تا ۱۲۹۹ق) و ماه‌های ربیع‌الثانی (شش بار)، رجب (سه بار)، جمادی‌الاول، جمادی‌الثانی و ربیع‌الاول (هر کدام دو بار) بیش‌ترین میزان مراجعه زائرین را نشان می‌دهد. امید است با انتشار این دست پژوهش‌های میدانی، برخی از آثار ایرانی معرفی شده و نظر علاقمندان به سوی این منطقه تاریخی سوق یابد. در پایان اشاره به این نکته ضروری است که برای حفظ و نگاه داشتن این آثار ارزشمند تلاش بسیار باید کرد.

پی‌نوشت‌ها

۱. به شیوه‌ی قدما ۱۰۸ نوشته شده است.
۲. ز آب دیده
۳. ز آب دیده
۴. الی صحیح است.
۵. الی صحیح است
۶. أوصاحی صحیح است.

کتاب‌نامه

- بیدار، ابوزر. (۱۳۶۱). «بابا افضل مرقی کاشانی». در مجله آینده، ش ۱۲، ص ۸۷۶ - ۸۸۲.
- تکمیل همایون، ناصر. (۱۳۷۳). «فرهنگ و فرآیند فرهنگ‌پذیری در آثار بابا افضل کاشانی». در نامه فرهنگ، ش ۱۶، ص ۱۰۵ - ۱۱۵.
- جعفری، عباس. (۱۳۷۹). گیتاشناسی ایران. ج ۳ (دایرةالمعارف جغرافیایی ایران). تهران: موسسه جغرافیایی و کارتوگرافی گیتاشناسی.
- چیتیک، ویلیام. (۱۳۷۹). «شناخت‌نامه بابا افضل کاشانی». ترجمه مرتضی قزایی. در کتاب ماه دین، ش ۳۶، ص ۵۷ - ۶۲.
- حاجی‌قاسمی، کامبیز. (۱۳۸۹). گنجنامه؛ آثار معماری اسلامی ایران: امام‌زاده‌ها و مقابر (بخش دوم). تهران: مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده معماری و شهرسازی، مرکز اسناد و تحقیقات.
- خسروجرودی، معظم و مریم محمدی. (۱۳۸۱). «مدرسه غیائیه خرگرد (خواف)». در دایرةالمعارف بناهای تاریخی ایران در دوره اسلامی ۵: مدارس و بناهای مذهبی. به کوشش کاظم ملازاده و مریم محمدی. تهران: سوره مهر، ص ۱۰۴ - ۱۰۶.
- سعیدی انارکی، فریبا و زهرا ملک‌پور شهرکی. (۱۳۹۵). «بررسی یادگاری‌های مسجد جامع اصفهان». در پژوهش‌های تاریخی، ش ۲ (پیاپی ۳۰)، ص ۱۱۷ - ۱۳۲.
- شاه‌مندی، اکبر و شهاب‌شهدانی. (۱۳۹۱). «بررسی و تحلیل یادگارنویسی در بقعه پیر بکران اصفهان از دوره ایلخانی تا عصر قاجار (۱۳۴۳-۱۲۸۳ / ۱۳۴۳-۱۲۸۳ م)». در پژوهش‌های تاریخی، ش ۱۴، ص ۴۵ - ۶۴.
- صالحی‌کاخکی، احمد. (۱۳۷۸). «یادگاری‌های گنبدخانه تربت شیخ‌جام». در رواق. ش ۳، ص ۶۹ - ۷۷.
- صالحی‌کاخکی، احمد. (۱۳۷۹). «یادگاری‌های گنبدخانه مزار مولانا زین‌الدین ابوبکر تائبی». در رواق. ش ۵، ص ۲۳ - ۲۹.
- عقابی، محمدمهدی. (۱۳۷۶). دایرةالمعارف بناهای تاریخی در دوره اسلامی (بناهای آرامگاهی). تهران: پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی.
- قزایی، مرتضی. (۱۳۸۰). «بابا افضل کاشانی». در مجله کتاب ماه دین. ش ۴۵ و ۴۶، ص ۶۹ - ۱۰۷.
- قزایی‌گرگانی، مرتضی. (۱۳۸۰). «بابا افضل کاشانی». در دایرةالمعارف بزرگ اسلامی. ج ۲. تهران: مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی.
- مشکوتی، نصرت‌الله. (۱۳۴۹). فهرست بناهای تاریخی و اماکن

ترجمه عبدالله فریار. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- هدایت، رضاقلی بن محمدهادی. (۱۳۸۲). *مجمع الفصحاء*. ج ۱.
تصحیح مظاهر مصفا. تهران: امیرکبیر.
- هروی، ابوالحسن علی بن ابوبکر. (۱۴۲۳). *الاشارات الی معرفة
الزیارات*. قاهره: مکتبه الثقافه الدینیة.
<http://arthut.ir> (access date: 2014/10/7)
<https:// Google. Earth> (access date: 2013/9/18)

باستانی ایران. تهران: سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران.
- زریاب خویی، عباس. (۱۳۸۰). «بابا افضل». در *دانشنامه جهان
اسلام*. ج ۱. تهران: مؤسسه دائرةالمعارف فقه اسلامی.
- نراقی، حسن. (۱۳۷۴). *آثار تاریخی شهرستان‌های کاشان و
نطنز*. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- نیکوهمت، احمد. (۱۳۵۷). «افضل‌الدین کاشانی». در *مجله
وحید*. ش ۲۳۶، ص ۵۳ - ۵۶.

- ویلبر، دونالد. (۱۳۶۵). *معماری اسلامی ایران در دوره ایلخانان*.